

A reformáció neveléstörténeti jelentősége – egy teológiai dolgozat 1916-ból

SZABOLCS ÉVA

ELTE PPK

A dolgozat báró Podmaniczky Pál evangélikus teológiai professzor: *A reformáció neveléstörténeti jelentősége* című dolgozatának bemutatására és elemzésére vállalkozik. Az 1916-ban készült, ma már forrásértékű írás történeti kontextusba helyezi a hitújítást, de elemzésének legfőbb szempontjait – érthető módon – az evangélikus teológia adja. Ezek a szempontok részben találkoznak azokkal az általános neveléstörténeti megállapításokkal, amelyek jelenlegi neveléstörténeti tankönyveinkben szerepelnek, részben eltérnek ezektől. A dolgozatot végig kísérő vallási szempontok ismerete, tanulmányozása, megértése gazdagíthatja a reformációra vonatkozó általános – néhol közhelyes – neveléstörténeti tudásunkat.

Az e tanulmány tárgyát képező – ma már történeti forrásértékkel bíró – írás keletkezésének körülményei magyarázatot adnak arra, hogy miért csak szűkebb, az evangélikus egyház köreiben volt ismert mind a szerző, mind az elkészült dolgozat. Az 1885-ben született báró Podmaniczky Pál, a neves arisztokrata család elszegényedett sarja a pozsonyi evangélikus gimnázium diákja volt, de anyagi okok miatt tanulmányait meg kellett szakítania. Magánszorgalomból tanulta a gimnáziumi anyagot. Mivel nem volt érettségije, a pozsonyi teológiai akadémiára rendkívüli hallgatóként vették csak fel, és teológiai tanulmányaival párhuzamosan készült az érettségire, amit 1906-ben szerzett meg. Egy évvel később lelkésszé szentelték, majd teológiai tanár lett (Keveházi, 2006; Rébay, 2017).

Az ehhez szükséges vizsgák kapcsán született a reformációról írt neveléstörténeti dolgozata, amelynek keletkezéséről így írt: „Mivel a theol. tanári vizsga a pedagógiában és a pedagógia történetében való tájékozottságot is megkívánta, dogmatikai és pszichológiai stúdiumaimmal párhuzamosan pedagógiával és pedagógiatörténettel is foglalkoztam. Különösen a felsőbb oktatás problémái vonzottak. Az ugyancsak a soproni theol. tanári kar által kitűzött pedagógiai tétel a reformáció neveléstörténeti jelentőségének kifejtését kívánta.” (Keveházi, 2006. 29. o.).

Az így keletkezett dolgozat azonban nemcsak az evangélikus teológiai irodalom fontos műve, hanem pedagógiatörténeti jelentőséggel is bír. Kevés hazai elemző munka született ugyanis a hitújításnak a nevelés történetében játszott

szerepéről.

A legismertebb talán Fináczy Ernő elemzése, amelyet a reneszánsz nevelésről írott áttekintésében találunk. Itt részletesen, árnyaltan bemutatja azt a szellemi-vallási közeget, amelyben a reformáció kibontakozott, és elemzi a hitújítás vallásosságának azt az elemét, amely szerinte hatott a nevelésre, iskoláztatásra: „*A lelkileg művelt emberek megérezték immár, hogy a megigazolást nem lehet csupán az egyháza hártani s az egyház parancsainak követésével elintézettnek tekinteni, hanem azt mindenkinek saját magának a maga egyéni ereje teljes megfeszítésével belsőleg is át kell élnie. A reformatio ilyen módon élesztőként hatott a szellemi világ minden körében, a művelődés területén is.*” (Fináczy, 1919. 207. o.).

Ebből következően „*a bibliának oly népkönyvvé kell válnia, melyet minden német család haszonnal forgathat, melyből a nemzet minden fia maga meríthesse evangéliumi magatartásához az erőt és ihletet.*” – értelmezi Fináczy Luther gondolatmenetét. (Fináczy, 1919, 212. o.) A katolikus Fináczy részletesen, felekezeti elfogultság nélkül ír a reformáció hatására meginduló iskoláztatási hullámról, amelyben „*a világi élet erkölcsös és értelmes berendezésének*” a szempontja is döntő; a humanizmus és a hitújítás kezdetben ellentmondásos, majd lényegi kapcsolatáról, amelyben meghatározó szerepe volt Melanchtonnak: „*a protestáns öntudat kiegyeztetése és szerves összekapcsolása az egyetemes humanizmussal volt Melanchthon életének vezető gondolata.*” (Fináczy, 1919, 218. o.). Fináczy neveléstörténeti összefoglalójának tehát van mondanivalója arról, hogy a reformáció milyen vallási mentalitás mentén hatott a korabeli iskoláztatásra.

A ma leginkább használatos összefoglaló, felsőoktatási tankönyvnek szánt neveléstörténeti munka a reformáció és az ellenreformáció történéseit egy közös fejezetben tárgyalja, társadalomtörténeti beágyazottsággal, elsősorban tényszerű adatok megadásával (Mészáros, Németh és Pukánszky, 2003. 69–79. o.). A hitújítás nevelési-oktatási következményeit nem vezeti le vallási tételekből, hanem Luther írásainak nevelési gondolatait foglalja össze és Melanchton iskolaszervezői munkáját mutatja be. Így keveset mond arról, hogyan következett a vallási megújulás lutheri és kálvini elveiből a nevelés, oktatás korabeli változása; miért vált például fontossá az iskoláztatás a hitújítók számára, miért az anyanyelvi írás-olvasás szorgalmazása következett a reformáció teológiai elveiből. A folyamat megértéséhez szükséges lehet néhány vallási szempont megismerése is, amelyhez kiváló segítséget nyújt Podmaniczky Pál 1916-ban keletkezett munkája.

Podmaniczky dolgozata három fő részből áll: a reformáció kora előtti nevelést, magát a reformációt és neveléstörténeti következményeit, majd az azt követő kor nevelését mutatja be. E történeti kronológiai szerkezet azonban egy olyan vonatkoztatási ponthoz igazodik, amely a dolgozat középpontjába – érthető módon – a reformációt állítja: a hitújítás megítélése, vallási-teológiai jelentősége normaként jelenik meg az írásban, és a szerző ehhez méri mind a neveléstörténeti előzményeket, mind a későbbi korok nevelését.

A munka bemutatását tehát kezdhethetnénk a középső fejezettel; ez a rész ugyanis magyarázatul szolgálhat arra, ahogyan a szerző értékeli a hitújítás

előtti és utáni korok nevelését. A dolgozat terjedelméből következő tömörsége (mindössze 45 oldal), világos gondolatmenete és a történeti tárgyalásmód szakszerűsége mégis a kronologikus bemutatás mellett szól.

A középkori és a reneszánsz kori nevelést a szerző együttesen tárgyalja, különbségeiket kiemelve. A középkorról mint a pápaság koráról ír, és szóhasználatában már érződik az a vallási felfogásban tetten érhető különbség, amely a hitújítás eszméi nyomán a középkori hivatalos egyházi nézeteket elítélte. „Az egyént szétmorzsoló pápaság”, „az egyént a közösségnek feláldozó pápaság” (Podmaniczky, 1916. 17. o.) kifejezésekkel találkozunk. Podmaniczky szerint ebből az következik, hogy a nevelés a középkorban destruktív ahelyett, hogy az emberben az embert kívánná kialakítani.

A középkor nevelésének általános értékelése után néhány konkrét művelődéstörténeti tény elemzését adja a szerző: „Hogy Donatus nyelvtanának szabályai bevésődjenek a gyermek emlékezetébe, ez jórészt a virgács gondja volt.” (Podmaniczky, 1916. 7. o.); „... amikor kész a scholastica a maga mindenestre csodálatra méltó gondolatépületével, megállj-t parancsol az elme alkotó munkájának. S ezzel kezdetét veszi a tudományos gondolkodás zsibbadása, merevedése.” (Podmaniczky, 1916. 7. o.).

A középkori nevelés után következő reneszánsz és humanista korszak nevelése is elmarasztalást kap, de itt is árnyalt megközelítést találunk, amely enyhíti az elítélést tartalmazó szóhasználat szigorát. Podmaniczky szerint míg a pápaság az egyénnel szemben a „zsarnoki” közösség érdekeit tartotta szem előtt, a reneszánsz és a humanizmus az egyén szabadságát hirdeti. A „renaissance tulajdonképpen nem egyéb, mint a pogányság újraéledése.” – ez Podmaniczky (1916. 13. o.) tömör véleménye. Megengedőbben fogalmaz a humanizmus kapcsán: „A humanizmus nagy és elévülhetetlen érdemeit mindazonáltal el kell ismernünk. Azért, hogy a nyugat zsibbadt kultúrájába bevezette a klasszikus ókor nevelő erőit, hála illeti meg. Közvetve a reformációnak is jó szolgálatot tett azzal, hogy megtörte az egyetemeken a scholastica uralmát ... Terjed a nyelvek ismerete, amelyekkel be lehet hatolni az Írás eddig eltakart mélységeibe.” (Podmaniczky, 1916. 15. o.).

A humanizmus legnagyobb alakja, Erasmus mint humanista-fejedelem jelenik meg az írásban, de Podmaniczky saját vallási nézőpontja alapján az egyházzal megalkuvónak mondja a hitújítás mellett nem egyértelműen állást foglaló Erasmust. A humanisták csak „a szó emberei voltak” (Podmaniczky, 1916. 16. o.), így az általuk jónak tartott nevelés ugyanúgy hiányos, rossz irányú, mint a pápaság koráé.

Miben nőtt az előző korszakok fölé a reformáció nevelése? Podmaniczky az evangélium elvének nevezi azokat a Luthertól származó gondolatokat, amelyekből érvelése kiindul és amelyek alapján a hitújítás nevelése mellett foglal állást. Két gondolatot idéz Luthertól, és az ezeket magyarázó gondolatai azért fontosak, mert jobban érthetővé teszik számunkra a reformáció nyomán kibontakozó, az iskoláztatással kapcsolatos újfajta mentalitást. E két lutheri gondolat a következő: 1. „A keresztyén ember mindenkinek szabados ura és nincsen senkinek alája vetve.” Ez Podmaniczky szerint a belső emberre vonatkozik, aki a hite révén szabad. 2.

„A keresztyén ember mindenkinek készséges szolgája és mindenkinek alá vagyon vetve.” Ez a külső emberre vonatkozik, aki méltatlanul kapott üdvösséget, ezért önként megtesz mindent embertársainak (Podmaniczky, 1916. 17. o.). Vagyis „a közösség és az egyén érdekét abszolút tökéletességgel összeegyeztetve újra a Krisztus eljöttéről szóló örömhírnék paedagogiája érvényesül teljes tisztaságában. Ebben kell látnunk a reformatio neveléstörténeti jelentőségét a pápasággal és a humanizmussal szemben.” – értékeli Podmaniczky (1916. 18. o.) a nevelésre is vonatkoztatható lutheri elveket.

Az egyén és Isten kapcsolata egyrészt az individuum megnövekedett fontosságát tükrözi, másrészt ebből fakadóan a szeretetből következő felelősségét embertársai iránt. Másképpen fogalmazva „a kegyelem által szabad, a szeretet által megkötött emberről” beszél a szerző, még pontosabban azt érti, hogy „Isten az ige által viszi végbe az embernek bűne alól való felszabadítását, mind szolgálatra való elköteleződését.” (Podmaniczky, 1916. 20–22. o.). Ezért válik fontossá a hitújítók számára az olvasás, hiszen a Biblia közvetíti azokat az elveket, amelyek szerint élnie kell az embernek. Ebben a felfogásban a humanizmus adta lehetőségek (a Biblia nyelveinek tanulmányozása) eszközök ezeknek az elveknek a mind szélesebb körben (anyanyelven történő hozzáférés a Bibliához) való megvalósításához. Podmaniczky szerint Luthernek a humanizmussal kellett szövetséget kötnie: „... a scholastica rombadöntött épülete helyébe föl kellett az evangelium alapján építeni a tudomány új épületét. Ehhez is a humanismus ígerte akkor a leghasznavehetőbb építőanyagot.” (Podmaniczky, 1916. 23. o.). Az iskoláztatás fontossága tehát a hitújítók szerint abban rejlett, hogy segítette ezeket az evangéliumi elveket már egész fiatal korban a vallási élet, a mindennapi élet részévé tenni.

Még egy, a nyugati kultúra egésze szempontjából fontos gondolatot emel ki a szerző Luther teológiájából: „Amikor (...) teológiájában a megváltás rendje mellett a természet rendje is érvényesül, meg volt vetve az alapja a természet köteles megfigyelésének.” (Podmaniczky, 1916. 22. o.). Ez a gondolat a természet evilági jellegének vizsgálatára szólít; a megismerést az evilági tudásra korlátozza, mert különbséget tesz az isteni tökéletesség, transzcendencia és az ember véges értelme között. E korlátozás azonban éppenséggel utat nyitott a természettudományos gondolkodás és kutatás fejlődésének, amennyiben a természeti világ megismerését kiemelte a teológiai kérdések közül (Tarnas, 1995. 273. o.).

Dolgozata harmadik részében Podmaniczky a reformációt követő időszak néhány neveléstörténeti fejleményéről, néhány gondolkodóról mond véleményt. Munkájának ez a legvázlatosabb része, így kevésbé árnyaltan fogalmaz; értékelései sommásak. Az itt leírtakat inkább megjegyzéseknek, kidolgozandó gondolat-töredékeknek vélhetjük. A jezsuitákat „fejhajtó” embereknek nevezi, akik „pápas paedagogiát” művelnek. Korábban láttuk, hogy értékelése a pápaság neveléssel kapcsolatos tevékenységéről igencsak elmarasztaló. A jezsuitáknak még azt is szemére veti, hogy „az aemulatio-t és az árulkodást a jezsuita paedagogia avatta legszemérmetlenebbül eszközévé.” (Podmaniczky 1916. 30. o.). Locke és Rousseau pedagógiáját neopaganizmusnak nevezi. Érdeemes idézni

a Locke-ról írottakat, és összevetni azzal, amit Fináczy Ernő fogalmazott meg az angol tudósról. Podmaniczky így ír: *„Locke-nál is helyeselhetjük – legalábbis bizonyos mértékig – a gyakorlatiasság érvényesítését, a jellemképzés sürgetését a holt tudással szemben, a testi nevelés fontosságának hangsúlyozását, de eszményének, a ‘gentleman’-nek hidegségét csak azzal tudjuk magyarázni, hogy az evangélium nem érvényesülhet a maga teljességében és melegségében paedagogiájában.”* (Podmaniczky, 1916. 34. o.). Fináczy Locke pedagógiájának hiányosságait így összegzi: *„Szellemi alkatának van azonban hiánya is. Nincs benne ihlet. A költészet szépségei hidegen hagyják. Feltétlenül megbízható karakter, de nem tud melegen érezni. Nincsenek erős indulatai és szenvedélyei (fegyelmezett lelkével uralkodik rajtuk), de nemes fellángolásai és érzelmes ellágyulásai sincsenek. . . Vallásossága is hideg, inkább az észre, mint a szívre alapított. . .”* (Fináczy, 1927/1986. 92. o.). Nincs tudomásunk arról, hogy Fináczy ismerte volna Podmaniczky dolgozatát, de feltűnő, hogy mind a ketten ugyanazzal a szóhasználattal utalnak vallásosságának általuk érzékelt hiányosságára.

Kant, Fichte, Hegel és Herbart érdemeit nem vitatja a szerző, de *„hiába keressük, nem találjuk azonban náluk az evangéliumnak azt az értékelését, amelyet mi keresünk.”* (Podmaniczky, 1916. 35. o.). A neohumanizmus pedagógiája sem felel meg a hitújításból következő kritériumoknak: *„A görög szellem – a neohumanizmusban erről volt szó – nagy nevelő erejét minden kétségen fölül valónak ítéljük, de a szabadítást nem Hellaszban, hanem Krisztusnál keressük.”* (Podmaniczky, 1916. 35. o.).

Kik azok, akik Podmaniczky értelmezésében a kívánatos, evangéliumi pedagógia képviselői, művelői? Például Comenius, mert *„paedagogiájában az örökévalóság a fő szempont.”* (Podmaniczky 1916. 36. o.). Dicséri a pietistákat is, de megjegyzi, Bél Mátyás eltávolodott a Szentírástól, *„a racionalizmus útegyengetőjévé lett az egyházban.”* (Podmaniczky 1916. 41. o.). Schleiermacher működésében látja Podmaniczky a Luther említett elveiből levezetett egyéni és közösségi nevelés, a *„paedagogia kettős hivatásának”* érvényre jutását.

Saját korának nagy pedagógiai változásairól nem ír Podmaniczky; nem értékeli semmilyen formában az Új Iskola mozgalom, a reformpedagógia törekvéseit, intézményeit. A vonatkoztatási pontként szolgáló lutheri elvek mentén folyó nevelés védelmére szólít fel, *„akár balról a destruktív, neopaganista irányok, akár jobbról Róma és az érte rajongók, próbálnák is eltéríteni kortársait ettől a neveléstől.”* (Podmaniczky, 1916. 44. o.). A destruktív, neopaganista irányzatok alatt vélhetően a rousseau-i elvekre épülő pedagógiai elméleteket és gyakorlatokat érti. Jól látható, hogy a szerző felkészültebbnek érzi magát a múlt értelmezésében, mint saját korának pedagógiai mozgalmait értékelésében. Valójában nem is volt célja a korabeli pedagógiai irányzatok elemzése – vállalt feladatát teljesítette azzal, hogy az evangélikus vallás bizonyos teológiai elveiből kiindulva, azokat keresve tekintett rá néhány múltbeli nevelési programra, azok képviselőire. Gondolatai, elemzései nem hagyhatók figyelmen kívül a reformáció neveléstörténeti jelentőségének mai értelmezésekor sem.

FELHASZNÁLT IRODALOM

Fináczy Ernő (1919): *A renaissancekori nevelés története*. Budapest.

Fináczy Ernő (1927/1986): *Az újkori nevelés története*. Könyvértékesítő Vállalat, Budapest.

Keveházi László (2006): *Podmaniczky Pál, a misszió professzora*. Magyar Evangélikus Külmisszió Egyesület, Budapest. Letöltés: <http://mek.oszk.hu/05600/05670/html>, 2017. 08. 10.

Mészáros István, Németh András és Pukánszky Béla (2003): *Bevezetés a pedagógia és az iskoláztatás történetébe*. Osiris Kiadó, Budapest.

Podmaniczky Pál (1916): *A reformáció neveléstörténeti jelentősége*. Letöltés: <https://library.hungaricana.hu/hu/view/EvangelikusMonografiak-072>, 2017. 08. 02.

Rébay Magdolna (2017): A pozsonyi evangélikus gimnázium a dualizmus korában. In: Rébay Magdolna szerk.: *„...Szelíd, de szigorú és egyben nagyon igazságos bánásmódban...”*. Belvedere Meridionale, Szeged. 193-2016.

Tarnas, Richard (1995): *A nyugati gondolat stációi*. AduPrint, Budapest.